

Umor kot zahteva po zakonu

Renata Salecl

Freud je v *Totemu in tabuju* pokazal, da je v zločinu izvor univerzalnega zakona. Na prepovedi dveh zločinov, incesta in očetomora, temelji tako oblikovanje moralnega zakona, ki subjekta obvladuje v njegovi notranjosti, kot družbenih zakonov, prava. Vprašanje je, v kolikšni meri se oba reda normativnosti, subjektov in družbeni, pokrivata. Kakšna je razlika med zakonom, ki od znotraj drži subjekta, in nivojem pravnih norm, ki jim je zavezan od zunaj? Naš namen bo pokazati, da – ob ambivalentni naravi tega notranjega zakona – zunanji zakon ne deluje kot omejitev »morale« v nas, ampak nasprotno: deluje lahko kot olajšanje neznosnega pritiska, ki ga subjektu nalaga njegov notranji zakon, ali pa kot čista instrumentalna instanca katere prisotnost subjekt sploh ne čuti kot oviro. To bomo pokazali na primeru dveh najhujših zločinov – umora očeta in umora matere.

Umor očeta

Mlad vojaški oficir Denis Lortie je 8. maja 1984 vdrl v parlament Quebeca z name-ro, da ubije vlado. Preden je prišel v dvorano, kjerasedajo poslanci, je na hodniku z avtomatsko puško streljal na mimoidoče ter tri ljudi ubil in osem ranil. Ko je ugotovil, da je dvorana prazna in da poslanci tega dne niso zasedali, se je vsedel na mesto predsednika parlamenta. Po dolgih prepričevanjih je odložil orožje in se predal policiji. Na vprašanje, zakaj je storil ta zločin, je Lortie odgovoril: »Vlada Quebeca je imela obraz mojega očeta.«¹

Pravna praksa je ta primer obravnavala kot klasičen umor brez razloga, toda dejansko gre za dejanje očetomora. Za razlago tega je najprej treba odgovoriti na vprašanje, kdo je oče in kaj očetomor.

V Lacanovski psihoanalizi je oče tisti, ki subjekta podredi principu zakona, ki ga vpelje v zakon simbolnega reda. Oče poruši imaginarni odnos med materjo in otrokom, da bi otroka vpeljal v red jezika in tako omogočil konstitucijo subjekta. Toda ko Lacan govori o vlogi očeta ne misli na realnega očeta, ampak na to, kar imenuje »Ime očeta« oz. »očetovska metafora«. »V *Imenu očeta* moramo videti prenašanje simbolne funkcije, ki od začetka zgodovine, njegovo osebo identificira z likom zakona.«² Da Ime očeta deluje, ni potrebno, da je dejanski oče prisoten, dovolj je npr. materin odnos do simbolnega očeta. Če pa je dejanski oče prisoten, je bistveno, kako se pojavlja v materinem diskurzu, kako je preko nje posredovan: kot vsemogočna, prepovedujoča oseba, ki postavlja pod vprašaj in prepove-

1. Zgodbo primera Lortie povzemamo po Pierre Legendre, *Le crime du corporal Lortie*, Fayard, Pariz 1989.

2. Jacques Lacan, *Écrits*, Seuil, Paris 1966, str. 67.

duje željo matere, postavlja zakon in zahteva identifikacijo s sabo kot z nekom, ki ima falos.³

Ojdipski oče ima normativno funkcijo: kot tisti, ki ima falos, regulira željo matere kot vsemočnega Drugega in subjekta vpelje v simbolno kastracijo. Preko identifikacije z njim se pri subjektu oblikuje Ideal jaza. Bistveno pa je, da je ta oče, ki v Ojdipu prejme simbolno funkcijo, vselej mrtvi oče. Nujnost Ojdipa je, da mora biti oče, ki prepoveduje užitek z materjo, ubit. Za Freuda je zato prvi, osrednji zločin, očetomor. Vsak subjekt je kriv za ta zločin.

Lacanova teza je, da je *mrtvi oče čisti označevalec – Ime očeta*. Naloga tega simbolnega očeta je, da subjektu preko tega, da ga zaveže zakonu, omogoči dostop do dimenzije želje, in sicer tako, da željo podvrže zakonu.

Že pri Freudu je vloga očeta ambivalentna. Na eni strani imamo Ojdipskega očeta, ki je sam podrejen zakonu, ki ga prenaša na otroke. Na drugi strani pa imamo očeta primarne horde, o katerem govori Freud v *Totemu in tabuju*; to je oče z absolutno močjo, lastnik vseh žensk, oče, ki ni podvržen zakonu. Ta lik očeta je oče užitka, ki ni podrejen nobenemu transcendentnemu redu. Njegova smrt ni osvoboditev za sinove, ampak nasprotno, njegova moč prepovedi se z njo še poveča. Ta drugi, kruti, obsцени oče je hrbtina stran zakona.

Ojdipski oče, ki subjekta zaveže zakonu, deluje na nivoju Ideala jaza, obsцени oče primarne horde pa deluje na nivoju nadjaza, krute, obscene instance, ki subjekta zaveže užitku. Nadjaz namreč ni »ponotranjanje« zakona, ni regulator želje, ampak »dispozitiv zaslužnitve subjekta imperativu užitka«.⁴

Ta opozicija med Ojdipskim očetom in očetom užitka se veže na antinomijo med željo, zavezano zakonu, in užitkom, ki se zakonu ne pokori. »Če Drugi kot nosilec zakona – to, kar se imenuje Ime očeta – utemeljuje in legalizira željo v faličnem okviru, Drugi užitka temu zakonu deloma uhaja. Ta Drugi, ki uhaja, zaradi manka označevalca užitka zato 'ne obstaja'.«⁵ Primarni oče je za Freuda poizkus utelesiti ta manko označevalca, ki ga Lacan imenuje objekt *a*.

Za Lacana je freudovski oče simptom – poizkus rešitve antinomije med željo in užitkom. Na to Lacanovo tezo se navezuje Silvestre, ko pravi, da se Ojdipski oče pojavi kot vrnitev (simptom) potlačenega primarnega očeta. Uboj očeta primarne horde se vrne kot metafora v obliki Imena očeta. »Mit primarnega očeta ojača ojdipski mit, ki ni zmožen subjekta uskladiti z realnim njegove nagonске biti.«⁶ Po Silvestru je subjekt pred izbiro: ali oče, ali objekt *a*. Gre za izbiro med simptomom in objektom želje. Nevrotik je tisti, ki izbere objekt želje. Lahko rečemo, da pri nevrotiku objekt želje uteleša prav fantazma praočeta kot posedovalca izgubljenega užitka.

S to fantazmo nevrotika imamo opraviti v primeru Lortie. V Lortiejevi družini je oče deloval kot perverzni oče primarne horde. Bil je izjemno krut, družino je teroriziral deloval kot perverzni oče primarne horde. ter imel incestuozno razmerje s

3. Cf. Bice Benvenuto, Roger Kennedy, *The Works of Jacques Lacan – an Introduction*, Free Association Books, London 1986, str. 134.

4. Michel Silvestre, *Demain la psychanalyse*, Navarin, Pariz 1987, str. 93.

5. Lacan, *ibid.*, str. 826.

6. Silvestre, *ibid.*, str. 101.

hčerami. Ko je bil Lortie star deset let, je njegovi sestri zaplodil otroka. Zaradi spolnega zlorabljanja otrok je bil nekaj časa zaprt, nato pa je izginil neznano kam. Ko je Lortie sam postal oče dveh otrok, je bil obseden od tega, da ne bi postal isti tiran, kot je bil njegov oče.

Tako kot pri Freudovem mitu o očetu primarne horde se tudi v Lortiejevem primeru srečamo s situacijo, ko je ob odsotnosti očeta njegova moč še večja. Podobo tiranskega, vsemočnega očeta dobi za Lortieja najprej njegov predpostavljeni, ko mu nekoč odkloni dopust. Lortie zato najprej dobi idejo, da mora ubiti šefa in njegovo družino. Ko pa nekoč po televiziji gleda premiera, se mu porodi ideja, da bo ubil njega in tako vse prebivalce Quebeca rešil tiranskega vladarja, ki je takšen, kot je bil njegov oče. Svoje dejanje vidi Lortie kot nekaj, kar mora storiti, nekaj, kar mu nalaga notranji zakon. Vidi se kot Kristus, ki se mora žrtvovati za ljudi. To ilustrira njegova izjava na sodišču: »Kar sem storil, nisem storil zase, ampak za svet, ki prihaja.«

Legendre v analizi primera Lortie izhaja iz teze, da je Oče prenašalec principov neke absolutne Reference, logičnih principov, na osnovi katerih je družba organizirana. Gre za institucijo izvirne prepovedi, ki definira celotno družbeno polje. Absolutna Referenca pa je utemeljitelj in garant te prepovedi. Preko Freudovskega mita lahko dojamemo vlogo te Reference: umor Očeta je mit, ki omogoča prenesti v govor resnico o zakonu. Vsako kriminalno dejanje postavi to prepoved pod vprašaj, s tem pa postavi pod vprašaj tudi sam princip legalnosti. Zato lahko rečemo, da zločin napada logične principe, po katerih živimo. Legendrova teza je, da je ob primeru Lortiejevega umora potrebno »analizirati umor Reference, nezaslišan atentat, ki je preko umorjenih žrtev želel udariti sam izvor zakonov, princip, po katerem ravnajo, Zakon zakonov.«⁷ V Lortiejevem primeru namreč ne gre za uboj nedolžnih žrtev, ampak za napad na živo podobo Reference. Pri živi podobi gre za nekoga (pri Lortieju je to vlada), ki reprezentira Referenco.

Naša teza pa je, da je potrebno za razlago Lortiejevega odnosa s šefom in kasneje z vlado vpeljati Lacanov pojem imaginarnega očeta. Gre za podobe očeta, ki se pojavijo kot rezultat nesoglasja med realnim očetom in njegovo simbolno funkcijo, ki je v zagotavljanju pravičnega delovanja Imena očeta.

Umor avtoritete (vlade Quebeca v primeru Lortie) lahko ima pomen ločitvenega akta v neki ekonomiji. Tako sin ubija, da bi se izognil identifikaciji s terorističnim očetom, ki mu je podvržen, toda skozi ta akt hkrati išče očeta. Pri Lortiejevem dejanju gre dejansko za zahtevo po očetu, in to za vsako ceno. Lortie zahteva, da se mu postavi meja. Njegov umor je dejansko *ponovni umor primarnega očeta*, je zahteva, da se smrt primarnega očeta vrne v obliki Imena očeta.

Z umorom zločinec zahteva neko instanco, ki ga bo prepoznala kot subjekta. S svojim zločinom pričakuje, da mu bo Drugi odgovoril tako, da mu bo dodelil neko identiteto, ki je do takrat ni imel. Na ta klic Drugemu se odzove sodnik – njegova kazen je zato velikokrat olajšanje za subjekt. Predstavlja namreč priznanje subjekta. Vloga sodnika kot posrednika med pravom in subjektom ni le v tem, da interpretira pravni zakon, ampak tudi, da interpretira dejanje za sam subjekt.

7. Legendre, *ibid.*, str. 17.

Pri Lortieju je to vlogo interpreta igral video. Njegov umor so v parlamentu snemale varnostne kamere, posnetke pa so kasneje uporabili na sodišču. Ogled teh posnetkov je bil za Lortieja neznosen. Z videom mu je bilo njegovo dejanje namreč prvič predstavljeno kot umor. Na to je reagiral kot na najhujšo grozo, z vpitjem, zahtevo po prekinitvi predvajanja, hkrati pa je izjavil: »V sebi nisem kriv.«

Lortiejevo dejanje je bil dolgo pripravljan in do potankosti izdelan spektakel. Z enim velikim dejanjem je hotel razgaliti avtoriteto – njegovo dejanje je bilo sicer uboj primarnega očeta, ker le ta ni bil »vselej že mrtev«, toda kot tako je bilo tudi napad na pravo – oblast. Lortie je moral ubiti imaginarnega očeta – oblast, da bi dobil instanco, ki ga bo priznala kot subjekta. Zato njegov umor ni bil izveden v tajnosti, ampak je bil vsem na oči – kot da bi vnaprej zahteval, da mu mora pravo soditi. Sodba prava bi bila lahko za Lortieja olajšanje, če bi mu priznala, da je očeta res ubil. V tej luči se mu zastavlja tudi problem krivde: Lortie želi biti kriv pred avtoriteto – toda kriv želi biti natanko za umor očeta. Z videom pa se mu to zadoščenje sprevrže – ko Lortie vidi svoje dejanje kot umor naključnih žrtev, se mu zastavlja dvom, ali je očeta res ubil. Njegovo izjavo »v sebi nisem kriv«, lahko zato beremo kot grozo pred tem, da je morda oče še živ.

Umor matere

Če smo ob Lortieju videli, da ima lahko umor naključnih nedolžnih žrtev pomen očetomora, bomo sedaj pokazali, kakšno vlogo ima umor matere. Za primer bomo vzeli film »Henry: potret množičnega morilca«. ⁸ Zgodba je sledeča:

Henry živi s prijateljem Otisom, bivšim zapornikom, navidez normalno, proletarsko življenje. Medtem ko Otis ob večerih popiva, ima Henry navado, da od časa do časa brez razloga ubija ženske. Umori so za Henryja nekakšna rutinska dolžnost, žrtve izbira po naključju, edino pravilo pri umoru pa je različnost – vsak umor se mora po tehniki razlikovati od drugega (eno žensko zadavi, drugo ustrelji, itd.), tako da policija ne more posumiti, da so delo istega storilca. Normalen tok življenja zmoti prihod Otisove sestre. Med Henryjem in njo se splete zavezništvo: Henry sestro brani pred bratovimi vulgarnimi izpadi, do nje se obnaša kavalirsko. Sestra se v Henryja zaljubi in se mu prične ponujati. Henry sicer pokaže, da ni ravnodušen do nje, vendar se vztrajno izmika kakršnemukoli spolnemu kontaktu z njo. Sestrino ljubezen ne odvrne niti spoznanje, da je Henry nekoč v preteklosti ubil svojo mater. Henry ji pove, da je bila njegova mati prostitutka, ki je zavrgla njegovega očeta. Od Henryja je zahtevala, da gleda, kako ona občuje z moškimi. Ker tega ni več prenesel, jo je v nekem trenutku, ko jo je moral opazovati med spolnim odnosom, ubil.

V prvi polovici filma so Henryjevi umori žensk njegova privatna stvar, za katero nihče ne ve. Vse se spremeni, ko se nekoč Henry in Otis skupaj zabavata z dvema prostitutkama. Tik pred spolnim odnosom Henry svojo prostitutko ubije. Otis, ki opazuje ta umor, misli, da je to pač zabava, in še sam ubije svojo prostitutko. Po tem dogodku se med Henryjem in Otisom razvije perverzno razmerje, ko prične

8. *Henry, a Portrait of a Serial Killer*, režija John McNaughton, igrajo: Michael Rooker, Tom Towles, Tracy Arnold; Mavliack Production, 1989.

Otis za zabavo ubijati ženske, Henry pa to snema z video kamero, da se lahko kasneje Otis naslaja nad gledanjem svojih umorov. Otis je obseden, da bi spolno zlorabil ženske, ki jih ubija, vendar mu to Henry vedno znova prepreči. Ko nekoč Otis skuša posiliti svojo sestro, ga Henry pred njenimi očmi ubije. S sestro skupaj pobegneta, prenočita v nekem motelu, zjutraj pa Henry sam nadaljuje pot. Vidimo, kako ob cesti odloži kovček, iz katerega se pcedi kri.

V filmu gre seveda za nerazrešen Ojdip. Henry ni vzel nase prepovedi incesta. Imamo perverzno mati in odsotnega očeta – situacijo, v kateri nihče ne predstavlja instance Imena očeta, ki bi otroka podredila simbolnemu Zakonu. Ob odsotnosti Imena očeta je Henry ostal zavezan oblasti predojdipskega materinskega nadjaza, ki ni podvržen Zakonu. Umor matere je zato poizkus rešitve izpod materinskega nadjaza. Lahko rečemo, da je tudi ta umor zahteva po Zakonu, zahteva po vzpostavitvi instance Imena očeta, ki bo subjekta vpeljala v kastracijo.

To zahtevo Henry nenehno ponavlja skozi umore naključnih žensk. Ker Henry ni podvržen prepovedi incesta, zanj ne obstaja razlika mati – ženska. Dejstvo, da nikoli ni spolno občeval z ženskami, kaže, da je zanj vsak spolni akt incest. Vse zahteve žensk po spolnem odnosu se mu kažejo kot incestuozne zahteve matere.

Umore so za Henryja srečanje z nekim neznosnim užitkom – užitkom, ki ga projicira v ženske. Gre za to, da je zaradi odsotnosti prepovedi incesta za Henryja užitek preveč dosegljiv. Strah pred spolnim odnosom je zanj strah pred tem, da bi ga ženski užitek požrl. Ko Henry reče »si ali ti, ali one«, pove, da je umor edina pot, da se reši tega užitka, ki ga posedujejo ženske. Ker mu mati ni dala distance, mu je edini način, da jo vzpostavi – umor. *Umor mu deluje kot zahteva po Zakonu, po prepovedi incesta. In zato lahko rečemo, da je njegov umor matere v bistvu zahteva po očetu, ki mu bo preprečeval dostop do matere.*

Pri Lortieu smo imeli obscenega očeta, ki preveč uživa in sinu preprečuje dostop do užitka. Lortie mora nosilca »podobe očeta« ubiti zato, da bi se dokopal do užitka. Nasprotno pa se Henry spopada z užitkom, ki mu je preveč dostopen – umor je zanj obramba pred tem, da bi ga užitek ugonobil.

Henryjevi umori kažejo zanimiv odnos morilca do prava kot reda družbenih norm. Gre za odnos do prava, ki je čisto instrumentalne narave: Henry se prava zaveda samo kot instance, ki mu nalaga, da mora vedno ubiti drugače. V njegovem odnosu do reda družbenih norm ne gre za občutek krivde ali zavest o nepravilnosti dejanj, ampak za zunanjo instanco, ki od njega zahteva, da ubija na specifičen način (da je previden, da menja tehnike itd.). Bistveno pa je, da Henry pri svojih umorih ne rabi spektakla: umori so njegova skrita, privatna stvar, skoraj rutina. Če je bil pri Lortieu ves pomen njegovega dejanja v javnosti, spektakularnosti njegovega umora, pa imamo pri Henryu serijo »privatnih« zločinov, ki nimajo namena razkrinkati avtoriteto – pravo. Lortie se upira pravu – oblasti, zato se mu tudi pojavi problem krivde, pri Henryu pa imamo popolno odsotnost vprašanja krivde, ker njegovi umori prava sploh ne postavljajo pod vprašaj. Henry zunanjo avtoriteto jemlje kot dano, v nasprotju z Lortiejem od nje ne zahteva nikakršnega priznanja ali olajšanja. Lahko celo rečemo, da za Henrya avtoriteta kot taka sploh ne obstaja, edina oblast, ki ga obvladuje, je oblast ženskega užitka.

Zakon in krivda

Kakšno je torej razmerje med zakonom, ki od znotraj obvladuje subjekt, in sistemom družbenih zakonov, pravom? V odgovoru na to vprašanje se običajno daje prednost enemu ali drugemu: tako obstajajo teze, da je zunanji, socialni zakon samo omejitev pravega, notranjega (svetega) zakona, ali pa nasprotno teze, da notranji zakon ni nič drugega kot ponotranjenje zunanjih pravnih norm.

Najprej je potrebno poudariti, da se psihoanalitična koncepcija zakona radikalno loči od Foucaultove, kjer je zakon dojet kot norma, izhajajoča iz oblasti. Foucaultova teza je, da zakon ne deluje negativno preko prepovedi, cenzuriranja, ali preko tega, da ne upošteva subjekta, njegova dejanja in želje, ampak pozitivno preko tega, da preskrbi pogoje njihove možnosti. Foucault tako negacijo popolnoma odpravi in jo nadomesti s čisto pozitivno silo »konstrukcije« – gre za proces oblikovanja subjekta, ki nima nikakršnih notranjih zavor in se vedno konča s svojo lastno realizacijo, v proizvodnji določenih lastnosti in pozicij.

Samo neka zunanja sila lahko nasprotuje temu procesu. S tem ko je Foucault očistil zakon moči negacije, je postavil negacijo, kontradikcijo in napako kot zunanje zakonu. Nasprotno pa za psihoanalizo ni afirmacije brez negacije, ki ji je notranja. V čem je torej razlika med zakonom pri Foucaultu in v psihoanalizi?

Za Foucaulta zakon ne deluje preko tega, da prepove željo, ki že obstaja (npr. incestuozno željo), ampak preko tega, da nas vzpodbudi h govoru o incestu in preko tega k oblikovanju želje, ki prej ni obstajala. Na prvi pogled reče isto tudi psihoanaliza, ko postavi željo za produkt zakona. Kot pravi Lacan v *Etiki psihoanalize*: »Za Stvar vem le preko zakona. Dejansko si je ne bi želel, če mi Zakon ne bi rekel – ne želi je. – Brez zakona je stvar mrtva... Zaradi razmerja med željo in zakonom se naša želja razplamti šele v nanosu na zakon, s čimer postane želja smrti.«⁹ Toda dejansko gre v psihoanalizi za nasprotno tezo od Foucaultove: subjekt, ki je proizveden preko zakona, ni nekdo, ki preprosto ima željo, ki si npr. želi incest, ampak nekdo, ki istočasno ima željo ne imeti željo, ki zavrača svojo željo. *Psihoanaliza vključuje v proces konstrukcije negacijo, ki jo Foucault izpušča, in ta negacija se kaže v proizvajanju protislovnosti med subjektom in njegovo željo. Četudi je želja učinek zakona, pa ni realizirana z zakonom.*¹⁰

Psihoanaliza postavi zločin v bistven odnos z zakonom in ne s pravom. Kršitev prava ima namreč za subjekt samo obrobni pomen, dokler se mu pravo ne asociira z zakonom. Na drugi strani pa lahko obstaja zločin, ki je za subjekta realen, ki pa sploh ni zanimiv za pravo. Gre za imaginarne zločine, ko subjekt sebe vidi kot zločinca, ne da bi bil kot tak prepoznan, ne da bi dejansko storil zločin.

Radikalno razliko med zakonom, ki mu je podvržen subjekt, in družbenim zakonom, pravom, skuša pravo nenehno minimalizirati, če ne celo popolnoma odpraviti.

9. Jacques Lacan, *Etika psihoanalize*, Analecta, Ljubljana 1988.

10. Cf. Joan Copjec, Introduction, v *The Woman in Question* (ur. Parveen Adams, Elizabeth Cowie), Verso, London 1990. Zaradi nekonsistentnosti samega Foucaulta nekateri vidijo kot da on predpostavlja upor oblasti, drugi pa kot da to zanika. Tako nas odprava negacije sili ali k branju negacije kot zunanje, ali pa k temu, da vsako negacijo beremo kot afirmacijo tega kar zanika, vsako oporekanje kot priznanje. Vsak upor zakonu kot drugo možnost za njegovo postavljanje.

Za pravo je namreč edini možni subjektov zakon internalizacija družbenih pravnih norm. Pravo ne vidi, da je zakon, ki zavezuje subjekta, razpet med Idealom jaza (ponotranjenim očetovskim zakonom) in nadjazom, kruto, obsceno instanco, ki je druga, hrbtna stran zakona. Družbeni zakon, pravo, ima za subjekta le vlogo zunanjega elementa, ki subjektov notranji zakon omejuje s tem, da subjekta podreja družbenim normam.¹¹

Po Freudu subjekt teži k temu, da najde zadovoljitev v ravnotežju načela ugodja, da najde Objekt svoje želje. V tej luči ima družbeni zakon vlogo delilca užitka v skupnosti, gre za nekakšno polje sublimacij Dobrega, ustrežajočega subjektu; preko tega polja je plačan davek državi kot garantu kolektivnega pakta med individuumom in družbo. Takšno vlogo organizatorja različnih užitkov naj bi danes prevzele civilno pravo.¹²

Podobna je teza utilitarizma: zanj subjekt teži k maksimizaciji ugodja in minimalizaciji bolečine. Naloga družbe pa je, da v imenu skupnega Dobrega te težnje koordinira. Za utilitariste je človek vodljiv. Po Benthamu je tako dolžnost družbe, da človekov lastni interes podredi skupnemu Dobremu tako, da omogoči največjo srečo za največje število ljudi.

Odgovor lacanovske psihoanalize pa je radikalno drugačen: »Za psihoanalizo moralni red ni vzpostavljen zaradi pokorščine nekemu razumskemu ali sočutnemu ukazu, da naše ugodje žrtvujemo državi, ampak zato, ker smo zgroženi pred nasiljem in obscenostjo nadjazovega vzpodbujanja k brezmejnemu in agresivnemu uživanju.«¹³ Utilitarizem ne vidi razsežnosti nadjaza, ne vidi, da subjekt ne deluje v skladu z svojim interesom in da so njegova dejanja v nasprotju z lastnim Dobrim.

»Moralna prepoved temelji na nekem nemožnem objektu, (ne gre, tako kot v utilitarizmu, za nek dejanski objekt, ki bi ga sicer lahko posedovali), materi, ki je nemožna zato, ker je vedno že nedosegljiva. Ker je dobri objekt vselej že izgubljen, želja pa je vselej že zatrta, zakon prepoveduje dostop do njega. To pomeni, da je zatrta želja vzrok in ne posledica moralnega zakona.«¹⁴

Tako kot očetovski zakon je tudi pravo sistem subjektivacije. *Ko očetovska beseda neha delovati, prične pravni zakon delovati kot točka, meja, na katero se orientira Subjekt.* Za subjekta pravo prevzame vlogo mrtvega očeta, ki zavezuje k zakonu. Bistveno je, da pravo deluje proti subjektovemu nadjazu: njegova vloga je namreč v tem, da subjektu omeji neznosni užitek, in ne, kot menijo utilitaristi, da mu ga omogoči.

11. O razliki med Zakonom, ki mu podrejen subjekt in družbenim zakonom pri Kantu, glej Mladen Dolar, »Kant in konec razsvetljenstva«, *Vestnik IMS*, št. 1, 1987.

12. Razcep med zakonom in pravom imamo tudi pri narkomanih. Narkoman je podvzven zakonu užitka, ki mu zapoveduje uživanje drog, objekta želje. Družbeni zakon, pravo, pa to prepoveduje. Prisilno zdravljenje narkomanov je zato paradokсна situacija. Terapevt se spopada z dvema zakonoma – z zakonom, ki zavezuje subjekt, in ki zahteva toksičen objekt, in sodnikom, za katerega je ta subjektova zahteva v nasprotju z družbenimi normami. Sodnik zahteva od terapevta, da subjektov zakon podredi redu družbenih norm. Cf. Smail Hadjadj, *La place du sujet dans l'injonction thérapeutique ou la toxicomane*, le jure et le thérapeute, v *La sujet et la loi*, Editions Eres, Toulouse 1988.

13. Joan Copjec, *The Sartorial Super Ego*, *October* 50, New York 1989. str. 78.

14. *Ibid.*, str. 79

Pojem krivde predstavlja most med družbenim redom normativnosti in normativnim redom subjekta. Subjekt je namreč kriv pred dvema »sodnikoma«: pred družbo in instanco v njem samem – nadjazom.

»Vlogo očeta v nadaljnjem razvoju otroka so prevzeli učitelji in avtoritete; njihove zapovedi in prepovedi so obdržale svojo moč v Idealu jaza in sedaj kot *zavest* izvajajo moralno cenzuro. Napetost med zahtevami zavesti in tem, kar uspeva jaz narediti, se doživlja kot *občutek krivde*.«¹⁵ Prav ta napetost med jazom in nadjazom, ki proizvaja občutek krivde, je bistvena za posameznikovo funkcioniranje v družbi. Kot ugotavlja Freud, je premočan, nezaveden občutek krivde mnogokrat vzrok, da človek postane zločinec. Pri ljudeh, ki trpijo za neznosnim občutkom krivde, ki mu ni videti izvora, ta pritisk popusti, ko storijo realen zločin. S tem dejanjem namreč postane občutek krivde vezan na nekaj – krivi postanejo za zločin, ki so ga res storili.

»Ta neznani občutek krivde izhaja iz Ojdipovega kompleksa in je reakcija na dve veliki zločinski nameri – ubiti očeta in imeti spolne odnose z materjo. V primerjavi s tema dvema zločinoma predstavlja zločin, ki je storjen zato, da bi na nekaj vezal občutek krivde, olajšanje za trpečega.«¹⁶

Kako je občutek krivde vezan na prvotni zločin – umor očeta, je Freud pokazal ob primeru Dostojevskega. Pisatelj je od rane mladosti trpel za epileptičnimi napadi, ki so imeli obliko smrti, tako da je v času napadov zgledal kot truplo, brez znakov življenja. Po Freudu takšni napadi, ki so podobni smrti, kažejo na identifikacijo z neko mrtvo osebo, z nekom, ki je res mrtev, ali pa z nekom, ki je še vedno živ, a mu subjekt želi smrt. Slednji primeri imajo vrednost kaznovanja: nekdo želi smrt drugi osebi, pa je zato sam mrtev. Ta oseba, ki se ji želi smrt, je običajno oče; zato je epileptični napad samokaznovanje za željo smrti osovraženega očeta. Gre za očetovsko identifikacijo s strani jaza, ki je dopuščena s strani nadjaza kot samokaznovanje. »Želiš ubiti svojega očeta, da bi sam postal svoj oče. Sedaj si svoj oče, toda mrtev oče... Sedaj tvoj oče ubija tebe.' Za jaz je simptom smrti fantazmatska zadovoljitev moške želje in istočasno mazohistična zadovoljitev; za nadjaz pa je kaznovalna zadovoljitev – to je sadistična zadovoljitev. Oba, jaz in nadjaz, igrata vlogo očeta.«¹⁷

In za to je šlo pri Dostojevskem: njegovi epileptični napadi so bili vezani na občutek krivde zaradi želje po umoru očeta. Potem ko je njegov oče dejansko umrl nasilne smrti in je njegova »fantazma postala realnost«, se mu je epilepsija še poslabšala: identifikacija z očetom kot kaznovalno instanco je proizvedla grozljive napade, podobne očetovi strašni smrti.

Paradokсно pa Dostojevski ni imel epileptičnih napadov, ko je bil kazensko preganjan v Sibirijo – kot da ni potreboval samokaznovanja takrat, ko je bil dejansko

15. Sigmund Freud, *Budučnost jedne iluzije*, Naprijed, Zagreb 1986, str. 291.

16. Sigmund Freud, Some character-types met with in psychoanalytic work, v *The Pelican Freud Library* Vol.14, Penguin Books, London 1988, str. 318.

17. Sigmund Freud, Dostoevsky and parricide, v *The Pelican Freud Library* Vol. 14, Penguin Books, London 1988, str. 450, 451.

kaznovan. Čeprav je bil po nedolžnem obsojen, je kazen sprejel kot nadomestek za kaznovanje, ki ga je zaslužil za greh proti svojemu realnemu očetu. Namesto da bi se sam kaznoval, je bil kaznovan s strani očetovih delegatov.¹⁸

*Preko občutka krivde subjekt od Drugega zahteva, da odgovori: da intervenira in ga kaznuje.*¹⁹ Ta odgovor Drugega je lahko dejanska kazen, ki deluje kot zadovoljitev, ker nadomesti samokaznovanje, lahko pa subjekt sam prevzame odgovor Drugega, tako da Drugega zvede na Ideal jaza, s tem pa se depresija še poveča.

Silvestrova teza je, da poizkuša občutek krivde Drugega zavesti. Subjekt, ki je storil neko dejanje in se zato čuti krivega, je dejansko izpeljal zvijačo, da bi prikril svojo pravo izvirno krivdo, ki se veže na prvotni zločin – uboj očeta. Občutek krivde je tako dejansko zvijača, preko katere Drugi »s tem, ko sankcionira napako, ki mu jo je subjekt predlagal, ne reče nič o njegovi pravi krivdi... Subjekt Drugemu predlaga napako, za katero mu ni treba biti kriv, da lahko sam nadaljuje z nepriznavanjem resnice svoje krivde.«²⁰

Toda če sprejmemo Lacanovo tezo, da je oče vselej že mrtev in da primarni oče nikoli ni obstajal, ker je le nevrotikov simptom, se v drugi luči pokaže tudi problem krivde. Izvirna krivda bi bila potemtakem le poizkus prikriti dejstvo, da je oče »že bil mrtev« (v pomenu, da je brez moči, avtoritete) na pa, da ga je sin ubil. Sin prevzame krivdo zato, da bi preprečil očetu spoznanje grozljive resnice, da je nemočen, impotenten. S prevzemom krivde skuša ohraniti podobo očeta kot predstavnika zakona. Lahko celo rečemo, da je že sama želja ubiti očeta zvijača, katere namen je prikriti očetovo impotentnost.

Subjekt vzame krivo nase, da bi Drugemu prihrani vednost o njegovi nekonsistentnosti, nemoči. Krivda prikrije dejstvo, da veliki Drugi ne obstaja, da je le subjektova predpostavka nekega idealnega reda, mesta, ki garantira pomen in konsistenco subjektovega delovanja.

Enako je pri prevzemu krivde pred pravom. Priznanje krivde potrdi, da je pravo koherentno, celo, in ne le skupek predpisov, ki se nenehno spreminjajo in katerih interpretacija je vselej drugačna. S tem, da priznamo krivdo, predpostavimo vsemoč prava, njegovo celost; pravo postavimo kot instanco, ki daje našemu dejanju pomen. S tem smo seveda ujeti v krog: s prevzemom krivde priznamo pravo kot instanco, ki nas že vnaprej prizna kot zmožne prevzeti krivdo – torej kot subjekte. Lahko rečemo, da nas pravo postavlja kot subjekte, da ga lahko nato mi prepoznamo kot zakon in mu s tem damo legitimnost.

18. *Ibid.*, str. 452.

19. Da je kazen olažšanje za neznosni občutek krivde ve tudi Guy v romanu *Tujca na vlaku*: »Tesnoba je bila vselej v njem, njegov boj proti samemu sebi, takšno mučenje, da bi nemara raje sprejel intervencijo zakona. Družbeni zakon je bil ohlapen v primerjavi z zakonom zavesti. Nemara bo šel k pravu in priznal toda priznanje je izgledalo postranska stvar, zgolj gesta, celo nek lažji izhod, izognitev resnici. Če ga bo zakona kaznoval, bo to zgolj gesta.« Patricia Highsmith, *Strangers on a Train*, Penguin Books, London 1974, str. 161.

20. Silvestre, *ibid.*, str. 264.